

TƏHSİLƏLƏNLƏRİN BƏCƏRİQ VƏ VƏRƏDİŞLƏRİNİN FORMƏLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ KİMYƏ EKSPERİMENTİNİN ROLU

K.M. Qəsımova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Xülasə: Məqələdə kimya eksperimentinin növlərinin mahiyyəti qısaca olaraq xarakterizə edilir, təhsilələnələrin bəcəriq və vərđişlərinin formalaşdırılmasında onların rolu bərədə məlumat verilir. Qeyd edilir ki, müvafiq tələblərə əməl edilməklə düzgün təşkil edilib keçirilən hər növ kimya eksperimenti təhsilələnələrin idrak fəaliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi, onlarda bəcəriq və vərđişlərinin formalaşması üçün müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Sonda kimya eksperimentinin aparılması zamanı məktəblilərin yiyələndikləri bəcəriq və vərđişlərin sistemi verilir.

Açar sözlər: eksperiment, kurikulum, laboratoriya təcrübələri, praktik iş virtual eksperiment. maddə, fiziki və kimyəvi hadisə, konstruktiv və intellektual bəcəriqlər.

Müasir təhsil sistemində qarşıya qoyulan əsas məqsədlərdən biri təhsilələnələ təkcə bilik vermək yox, həmçinin onların vacib praktik bəcəriq və vərđişlərə yiyələnmələrinə nail olmaq lazımdır. İstər ümumtəhsil, istərsə də orta peşə-ixtisas təhsili üzrə təhsilələnələrin bəcəriq və vərđişlərinin inkişaf etdirilməsində kimya eksperimentinin rolu böyükdür. Hazırda tədrisdə istifadə edilən kimya fənni kurikulumunun məzmun xətlərindən birinin “Eksperiment və modelləşdirmə” kimi verilməsi də bu işdə hər iki metodun vacibliyini göstərir. Təhsilələnələr dedikdə ümumtəhsil məktəbləri üçün şagirdlər, orta peşə-ixtisas təhsili üçün isə tələbələr nəzərdə tutulur.

Kimya eksperimentinin tədris metodu kimi dəyərləndirilməsi onun imkanlarının əhatəliliyindən irəli gəlir. Təlim-tədris-tərbiyə prosesində kimya eksperimentinin müxtəlif növlərindən istifadə etməklə təhsilələnələrdə gələcək fəaliyyətləri üçün vacib olan bəcəriq və vərđişlər formalaşdırmaq mümkündür. Kimya eksperimentinin müasir sistemə aşağıdakıları aid etmək olar:

- Nümayiş təcrübələri
- Laboratoriya təcrübələri
- Praktik iş
- Eksperimental məsələ həlli
- Tədqiqat xarakterli eksperiment
- Virtual eksperiment

- Ev eksperimenti
- Əyləncəli eksperiment

Nümayiş təcrübələri əsasən yeni materialın öyrənilməsi zamanı maddələr, hadisələr və proseslər barədə konkret təsəvvür əldə etmək və sonra kimyəvi anlayışları formalaşdırmaq məqsədilə şagird və tələbələrin iştirakı ilə müəllim tərəfindən aparılır. Nəzəri məlumatların təcrübə vasitəsilə əyani şəkildə göstərilməsi nəticəsində təhsilalanların idrak fəaliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi ilə onların mövzuya aid tədris materialını tam mənimsənilmələrinə nail olmaq mümkündür.

Laboratoriya təcrübələri müstəqil iş üsullarına aiddir və yeni bilik və bacarıqların mənimsənilməsinə xidmət edir. Bu təcrübələr dərsin istənilən mərhələsində aparıla bilər. Tələbələr təcrübələri müstəqil olaraq aparırlar və onlarda eksperimental bacarıq və vərdişlər formalaşır. Laboratoriya təcrübələri maddələrin fiziki, kimyəvi xassələrinin öyrənilməsi, eləcə də nəzəri biliklərin konkretləşdirilməsi ilə yeni biliklərin əldə olunması məqsədi ilə aparılır. İcra edilən əməliyyatlar müəyyən qədər tədqiqat xarakteri daşdığına görə məktəblilərin idrak fəaliyyəti inkişaf edir. Laboratoriya təcrübələrinin fərdi iş formasında aparılması məqsədə uyğundur. Belə olduqda hər bir icraçının müstəqilliyi, fəallığı təmin olunur.

Praktiki iş də müstəqil işə aid olmaqla hər hansı bir bölmənin sonunda bilik və bacarıqların möhkəmləndirilməsi məqsədilə aparılır. Praktiki işin icrasında məktəblilərdə eksperimental bacarıq və vərdişləri bir daha təkmilləşir və formalaşır. Kimya eksperimentinin bu növü bir dərs saatında yerinə yetirilir və müəllim əvvəlcədən tələbələrə evdə öyrənmək üçün müvafiq tapşırıqlar verir. Bu baxımdan da praktiki iş tamamilə müstəqil olaraq yerinə yetirilir, müşahidə edilən hadisə və proseslərin nəticələrinə aid hesabat tərtib olunur. İlk növbədə məktəblilər bir daha təlimatla tanış olurlar və müəllim eksperiment üçün qoyulan tələblərə riayət olunmasına nəzarət edir.

Eksperimental məsələ həlli də müstəqil iş üsullarına aiddir. Bu işdə tələbələrin özlərinin müstəqil seçimi ilə müəyyən məsələlərin eksperiment vasitəsilə həlli tələb olunur. Bu zaman onlar nəzəri biliklərini fəal olaraq tətbiq etməklə yanaşı, təcrübələri aparmaq bacarığına da malik olmalıdırlar. Eksperimental məsələnin əsas məqsədi müxtəlif tədqiqatlar üçün vacib olan nəzəri biliklərin praktikaya tətbiqi ilə əlaqədar tapşırıqlar sistemi hazırlamaq və eləcə də, eksperimental bacarıq vərdişlər müəyyənləşdirməkdən ibarətdir. Laboratoriya təcrübələri və praktik işlərdən fərqli olaraq eksperimental məsələ həlli kimyanın tədrisinin bütün müddətlərində, hər bir dərsdə eləcə də ev şəraitində yeni materialın öyrənilməsi, möhkəmləndirilməsi və biliklərin yoxlanılması məqsədilə yerinə yetirilə bilər. Bu işin icrasını fərdi, qruplarla və kollektiv formata təşkil etmək olar. Eksperimental məsələ həllini məzmunca aşağıdakı kimi

qruplaşdırmaq olar.

Tapşırıqlar:

- Fiziki və kimyəvi hadisəni müşahidə etmək və mahiyyətini izah etmək.
- Maddənin sintezini həyata keçirmək və baş verən reaksiyanın getməsi şəraitini müəyyənləşdirmək.
- Maddələri tanımaq və onların xarakterik xassələrini şərh etmək.
- Maddələrin keyfiyyət tərkibini müəyyənləşdirmək və onların xassələrini xarakterizə etmək.
- Verilən maddədəki kənar qarışıq müəyyən etmək və bu məqsədlə hansı üsulun seçilməsi səbəbini aydınlaşdırmaq.
- Maddənin qarışıqlardan təmiz halda ayırmaq və bu zaman hansı ayrılma üsulunun seçilməsinin səbəbini aydınlaşdırmaq.
- Maddələrin təsnifatını mükəmməlləşdirmək və onların hansı əlamətlərə görə təsnif edilməsini aydınlaşdırmaq.
- Xarakterik reaksiyalar aparmaq və onların özünəməxsusluğunu izah etmək.
- Müxtəlif kütlə nisbətlərində məhlullar hazırlamaq və hazırlanma qaydasını izah etmək.
- Yerinə yetirilməsi dərin bilik, mükəmməl bacarıq və vərdiş tələb edən kombine edilmiş (qarışıq) məsələlər.
- Verilən maddədəki kənar qarışıq müəyyən etmək və bu məqsədlə hansı üsulun seçilməsi səbəbini aydınlaşdırmaq.
- Maddənin qarışıqlardan təmiz halda ayırmaq və bu zaman hansı ayrılma üsulunun seçilməsinin səbəbini aydınlaşdırmaq.
- Maddələrin təsnifatını mükəmməlləşdirmək və onların hansı əlamətlərə görə təsnif edilməsini aydınlaşdırmaq.
- Xarakterik reaksiyalar aparmaq və onların özünəməxsusluğunu izah etmək.
- Müxtəlif kütlə nisbətlərində məhlullar hazırlamaq və hazırlanma qaydasını izah etmək.
- Yerinə yetirilməsi dərin bilik, mükəmməl bacarıq və vərdiş tələb edən kombine edilmiş (qarışıq) məsələlər.

Eksperimental məsələlər keyfiyyət və eksperimental-hesablama məsələləri kimi təsnif edilir.

Keyfiyyət məsələləri təcrübə yolu ilə həll edilir, bu halda kəmiyyət göstəriciləri və riyazi hesablama aparmaq tələb olunmur. Eksperimental-hesablama məsələ həllində təcrübələrin aparılması ilə yanaşı, alınan nəticələrin riyazi hesablanması əməliyyatı da həyata keçirilir.

Tədqiqat xarakterli eksperimentdə əsas məqsəd təlim-tədris-tərbiyə prosesində daxili motivasiyanı yüksəltmək və idrak marağı inkişaf etdirməkdir. Bu tip eksperimenti həm dərstdə, həm də dərstdən kənar tədbirlərdə həyata keçirmək olar.

Virtual eksperiment təcrübələrinin təlimin müasir texniki vasitələri ilə nümayiş etdirilməsidir. Təhlükəli kimyəvi təcrübələrin laboratoriyada aparılmasına imkan olmadıqda, reaktiv və avadanlıqlar çatışmadıqda bu eksperiment növündən istifadə etmək səmərəlidir.

Ev şəraitində əldə edilməsi asan olan reaktiv və avadanlıqlardan istifadə edilməklə məktəblilərin müstəqil olaraq apardıqları təcrübələr toplusu ev eksperimentini kimi adlandırılır.

Əyləncəli eksperiment- idraki marağı artırmaq üçün müəyyən məqsədi və ümumiliyi olan eksperimentlər sistemidir. Əsas məqsədi- geniş əyləncəli nümayiş təcrübələrindən istifadə etməklə kimya elmi ilə tanışlıq, təhsilalanların kimyanı öyrənmələrinə maraqlandırılmasıdır.

Bütün növ eksperimentlərin aparılması üçün əyanilik, sadəlik, təhlükəsizlik, etibarlılıq və s. kimi tələblərə əməl olunmalıdır.

Kimya eksperimentinin aparılması nəticəsində təhsilalanların yiyələndikləri bacarıq və vərdisləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Təşkilatı bacarıq və vərdislər:

- eksperimentin planlaşdırılması;
- reaktiv və avadanlıqların seçilməsi;
- işin icrası zamanı vaxta, metod, vasitə və qaydalara düzgün əməl edilməsi;
- özünə nəzarətin olması;
- iş yerinin təmizliyi və səliqəliliyi;
- iş prosesində müstəqillik.

2. Texniki bacarıq və vərdislər:

- reaktiv və avadanlıqlarla davranmaq;
- hazır hissələrdən cihaz quraşdırmaq;
- kimyəvi əməliyyatları yerinə yetirmək;
- təhlükəsizlik texnikası qaydalarına riayət etmək.

3. Ölçmə bacarıq və vərdisləri:

- maye və qazların həcmnin ölçülməsi;
- müxtəlif növ tərəzilərdə maddələrin çəkisinin təyin edilməsi;
- mayələrin sıxlıq və temperaturlarının təyini;
- ölçmələrin nəticələrinin müəyyənləşdirilməsi.

4. İntellektual bacarıq və vərdislər:

- eksperimentin məqsədinin dəqiqləşdirilməsi və vəzifəsinin müəyyənləşdirilməsi;
- fərziyyələrin irəli sürülməsi;
- malik olduğu biliklərindən istifadə edilməsi;
- müşahidə edilən hadisə və proseslərin təsviri;
- eksperimentin nəticələrinin təhlili;
- səbəb-nəticə əlaqələrinin müəyyənləşdirilməsi;

- nəticələrin ümumiləşdirilməsi.
5. Konstruktiv bacarıq və vərdişlər:
- avadanlıq, cihaz və qurğuların təmiri;
 - avadanlıq, cihaz və qurğuların təkmilləşdirilməsi;
 - müvafiq avadanlıq, cihaz və qurğuların hazırlanması;
 - avadanlıq, cihaz və qurğuların sxem və şəkil formasında qrafiki təsviri.
- Sadalanan bacarıq və vərdişlər kimyanın tədrisi prosesinin müvafiq mərhələlərində müxtəlif xarakterli eksperimentlərin həyata keçirilməsi zamanı əldə edilir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. M.M.Abbasov, A.H.Əliyev, M.S.Fərəcov, V.S.Əliyev. Ümumtəhsil məktəbləri üçün kimya fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulumu) (VII-XI siniflər üçün). «Kimya məktəbdə jurnalı», 2014, 2-3 (46-47) s.4-148.
2. R.Y.Əliyev, Ə.T.Əzizov «Bakı Universiteti nəşriyyatı» II hissə, 2006, 393 s.
3. Ə.N.Qurbanov, A.Z.Məmmədova, G.V.Şadlinskaya. Kimyanın tədrisi metodikası. Bakı, 2014, 461 s.
4. С.С. Космодемьянская, С.И. Гильманшина. Методика обучения химии. Казан 2011, 135 с.
5. <https://infourok.ru/soobschenie-po-teme-himicheskiy-eksperiment-v-shkole-2371127.html>

К.М. Гасимова

Роль химических экспериментов в формировании навыков и привычек обучаемых

РЕЗЮМЕ

В статье кратко изложена сущность видов химических экспериментов и представлена информация об их роли в формировании навыков и привычек обучаемых. Отмечено, что любой тип химического эксперимента, который проводится должным образом с соблюдением требований, несет исключительную важность для развития познавательной активности учащихся и формирования у них навыков и привычек. Наконец, дается система навыков и привычек, приобретенных студентами в ходе химического эксперимента.

Ключевые слова: эксперимент, кирикулум, лабораторные испытания, виртуальный эксперимент практическая работа. вещество, физико-химическое событие, конструктивные и интеллектуальные навыки.

K.M. Gasimova

The role of chemical experimentation in shaping the skills and habits of trainees

SUMMARY

The article briefly describes the nature of the types of chemical experiments, and provides information on the role of trainees in shaping their skills and habits. It is noted that every kind of chemistry experiment, properly organized with the appropriate requirements, is of exceptional importance for the development of cognitive activities of students and their skills and habits. Finally, a system of skills and habits acquired by students during the chemistry experiment is given.

Key words: experiment, curriculum, laboratory experiments, virtual experiment of practical work, item, physical and chemical event, constructive and intellectual skills.